

AN'ANAVIY XONANDALIKDA IJRO USULI

Saloxiddinov Xumoyun Fazliddin o'g'li

O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti Nukus filiali

“Ashula va raqs” mutaxassisligi 2 – bosqich talabasi,

Ilmiy rahbar: Palwaniyazov Miyirbek

O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti Nukus filiali

“Xalq ijodiyoti” kafedrası assistent o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'zbek milliy musiqa san'atining muhim yo'nalishlaridan biri bo'lgan an'anaviy xonandalik ijrochiligini rivojlantirish masalalari pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Shuningdek, ustoz-shogird an'anasining o'rni, zamonaviy ta'lim metodlari bilan uyg'unligi hamda yosh avlodni milliy musiqa merosiga jalb etishning dolzarb jihatlari yoritilgan. Xonandalik ijrochiligini shakllantirishda nazariy bilim va amaliy mashg'ulotlarning o'zaro bog'liqligi ilmiy asosda bayon etilgan.

Kalit so'zlar: an'anaviy xonandalik, pedagogika, musiqa ta'limi, ustoz-shogird, ijrochilik san'ati, milliy meros. An'anaviy xonandalik ijrochiligi o'zbek milliy madaniyatining ajralmas qismi bo'lib, u asrlar davomida shakllanib, xalqning estetik didi, ma'naviy qadriyatlari va badiiy tafakkurini o'zida mujassam etib kelgan.

Bugungi kunda mazkur san'at turini rivojlantirish, uni yosh avlodga yetkazish hamda zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida takomillashtirish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etmoqda. Chunki globallashtirish jarayonlari kuchayib borayotgan bir davrda milliy san'at namunalari, xususan an'anaviy xonandalik ijrochiligi o'ziga xosligini saqlab qolishi va yangi bosqichga ko'tarilishi zarur.

An'anaviy xonandalik ijrochiligi o'zining murakkab tuzilishi bilan ajralib turadi. U nafaqat kuchli va yoqimli ovozni, balki chuqur musiqiy bilim, nozik did, badiiy tafakkur va ijodiy yondashuvni ham talab qiladi. Shu bois xonandalik san'ati oddiy ijrochilik emas, balki murakkab pedagogik jarayon sifatida qaraladi. Ushbu jarayonda o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi hamkorlik, individual yondashuv va uzluksiz mashg'ulotlar muhim o'rin tutadi. Tarixiy jihatdan qaranganda, o'zbek xonandalik san'ati ustoz-shogird an'anasi asosida rivojlanib kelgan. Ushbu tizimda bilim va tajriba bevosita amaliy faoliyat orqali avloddan-avlodga o'tkazilgan. Ustoz o'z shogirdiga nafaqat ijro texnikasini, balki san'atga bo'lgan munosabatni, sahna madaniyatini va ijodiy fikrlashni ham o'rgatgan. Shogird esa ushbu bilimlarni o'zlashtirib, ularni yanada boyitgan holda yangi avlodga yetkazgan. Bu jarayon san'atning uzluksiz rivojlanishini ta'minlab kelgan. Zamonaviy davrda esa an'anaviy xonandalikni o'qitishda ilmiy-pedagogik yondashuvlar muhim ahamiyat kasb etmoqda. Endilikda ta'lim jarayoni tizimli, bosqichma-bosqich va ilmiy asosda tashkil etilmoqda. Xonandalikni o'rgatishda avvalo o'quvchining ovoz imkoniyatlari aniqlanadi, uning diapazoni, tembri va nafas olish qobiliyati o'rganiladi. Shundan so'ng individual dastur asosida mashg'ulotlar olib boriladi. Bu esa har bir o'quvchining o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda natijaga erishishga yordam beradi.

An'anaviy xonandalikda ijro usullari avvalo milliy musiqa janrlariga bog'liq holda shakllanadi. Xususan, maqom ijrochiligi, katta ashula, xalq qo'shiqlari va dostonchilikda qo'llaniladigan ijro usullari bir-biridan sezilarli darajada farq qiladi. Maqom ijrochiligida xonandadan keng diapazon, nozik ohang o'zgarishlarini his etish, murakkab melizmatik bezaklarni to'g'ri ijro etish talab etiladi. Katta ashula uslubida esa kuchli ovoz, keng nafas va jamoaviy uyg'unlik muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Xalq qo'shiqlarida esa sodda, tabiiy va samimiy ijro ustuvor hisoblanadi. Xonandalikda ijro usulining asosiy komponentlaridan biri ovoz texnikasidir. Ovoz texnikasi xonandaning

ovoz chiqarish jarayonini to'g'ri tashkil etish, ovozning sifatini saqlash va uni badiiy ifoda vositasiga aylantirishni o'z ichiga oladi. Bu jarayonda nafas olish texnikasi muhim rol o'ynaydi. To'g'ri nafas olish xonandaning uzoq va barqaror kuylashiga imkon yaratadi. Nafasni to'g'ri taqsimlash orqali murakkab kuylar ham oson ijro etiladi, ovoz esa charchamaydi va o'z tabiiy jarangdorligini saqlab qoladi.

Shuningdek, artikulyatsiya va diksiya ham ijro usulining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Xonanda kuylayotgan asarning matni tinglovchiga aniq va ravshan yetib borishi lozim. Shu sababli so'zlarni to'g'ri talaffuz qilish, urg'ularni o'rinli qo'yish va matn mazmunini his etib ijro etish muhimdir. Bu esa xonandaning nafaqat vokal, balki nutq madaniyatiga ham ega bo'lishini talab qiladi.

An'anaviy xonandalikda ijro bezaklari, ya'ni melizmlar alohida o'rin tutadi. Melizmlar — bu kuy davomida ohangni bezash uchun qo'llaniladigan mayda ohang o'zgarishlari bo'lib, ular ijroga nafislik va boylik baxsh etadi. Maqom ijrochiligida melizmatika juda rivojlangan bo'lib, har bir xonanda ularni o'ziga xos tarzda ijro etadi. Bu esa ijrochi uslubining shakllanishiga xizmat qiladi. Ijro usulining yana bir muhim jihat — bu musiqiy tafakkur va hissiy ifodadir. Xonanda kuylayotgan asarning mazmunini chuqur his qilishi va uni tinglovchiga yetkaza olishi kerak. Buning uchun u asarning g'oyasi, matni va ohangini bir butun holda idrok etishi zarur. Hissiy ifoda orqali ijro jonlanadi va tinglovchiga kuchli ta'sir o'tkazadi. Bu esa xonandaning san'atkorlik darajasini belgilovchi asosiy omillardan biridir.

An'anaviy xonandalikda ijro usullari ustoz-shogird an'anasi orqali avloddan-avlodga o'tib kelgan. Ushbu tizimda ijro sir-asrirlari bevosita amaliy mashg'ulotlar orqali o'rgatilgan. Ustoz o'z shogirdiga nafaqat texnik ko'nikmalarni, balki ijro uslubini, ohangni his qilishni va sahna madaniyatini ham singdirgan. Shogird esa ushbu bilimlarni o'zlashtirib, ularni o'z ijodiy yondashuvi bilan boyitgan. Natijada har bir xonanda o'ziga xos ijro uslubiga

ega bo'lgan. Zamonaviy davrda an'anaviy xonandalik ijro usullarini o'rganish va rivojlantirish yangi bosqichga ko'tarilmoqda. Ilmiy tadqiqotlar, audio va video yozuvlar, notalar va metodik qo'llanmalar yordamida ushbu san'at turi yanada chuqur o'rganilmoqda. Shu bilan birga, zamonaviy sahna talablari ham ijro usullariga ma'lum darajada ta'sir ko'rsatmoqda. Biroq milliy an'analarni saqlab qolish va ularni zamonaviylik bilan uyg'unlashtirish muhim vazifa bo'lib qolmoqda. Xonandalik ijrochiligini shakllantirishda nafas olish texnikasi alohida ahamiyatga ega. To'g'ri nafas olish ovozning mustahkamligi, barqarorligi va uzoq davom etishini ta'minlaydi. Nafasni to'g'ri taqsimlash orqali xonanda murakkab kuylarni ham oson ijro eta oladi. Shu bilan birga, artikulyatsiya, ya'ni so'zlarni aniq va ravon talaffuz qilish ham muhim hisoblanadi. Chunki xonanda nafaqat kuy, balki matn mazmunini ham tinglovchiga yetkazishi lozim. Musiqiy eshituvni rivojlantirish ham xonandalik ta'limining asosiy yo'nalishlaridan biridir. O'quvchi kuy va ohanglarni to'g'ri eshitib, ularni aniq takrorlay olishi kerak. Bu esa muntazam mashg'ulotlar orqali shakllanadi. Shuningdek, repertuar tanlash ham muhim ahamiyatga ega bo'lib, u o'quvchining ovoz imkoniyatlariga mos bo'lishi lozim. Bosqichma-bosqich murakkablik darajasi oshirib borilishi esa ijro mahoratini rivojlantirishga xizmat qiladi. Hozirgi kunda zamonaviy pedagogik texnologiyalar an'anaviy xonandalik ta'limida keng qo'llanilmoqda. Audio va video yozuvlardan foydalanish, interaktiv mashg'ulotlar tashkil etish, individual va guruhli darslarni uyg'unlashtirish ta'lim samaradorligini oshirmoqda. Shu bilan birga, an'anaviy uslublarni saqlab qolish ham muhim vazifa bo'lib qolmoqda. Chunki aynan shu uslublarni milliy xonandalik san'atining o'ziga xosligini belgilaydi.

Ijro usulining shakllanishida ovoz tembri alohida ahamiyatga ega. Tembri boy, jarangdor va tabiiy ovoz xonandaning tinglovchi qalbiga tez yetib borishiga yordam beradi. Shu bois xonanda o'z ovozining tabiiy xususiyatlarini saqlab qolgan holda uni rivojlantirishi lozim. Ovozga ortiqcha zo'riqish berish

yoki sun'iy usullardan foydalanish esa ijro sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shuning uchun an'anaviy xonandalikda tabiiylik tamoyili ustuvor hisoblanadi. Bundan tashqari, an'anaviy xonandalikda ohangni talqin qilish, ya'ni interpretatsiya qilish san'ati ham muhim o'rin tutadi. Bir xil kuy yoki qo'shiq turli xonandalar tomonidan turlicha ijro etilishi mumkin. Bu esa ijro uslubining rang-barangligini ta'minlaydi. Xonanda asarni ijro etishda uning ruhini his qilishi, mazmunini anglab yetishi va o'z hissiyotlari orqali ifoda etishi zarur. Aynan shu jihat ijroni jonli va ta'sirchan qiladi.

Ijro usulining yana bir muhim jihati — bu ritm va tempni to'g'ri his qilishdir. An'anaviy musiqa asarlarida ritmik tuzilma murakkab bo'lishi mumkin. Shu sababli xonanda ritmni aniq ushlashi va tempni saqlab turishi lozim. Ritmning buzilishi yoki tempning noto'g'ri tanlanishi ijroning umumiy sifatiga salbiy ta'sir qiladi. Shu bois ritmik sezgi va musiqiy intizom xonandalik mahoratining ajralmas qismi hisoblanadi. An'anaviy xonandalikda sahna madaniyati ham ijro usulining muhim tarkibiy qismi sifatida qaraladi. Xonanda sahnada o'zini erkin tutishi, tinglovchilar bilan hissiy aloqa o'rnatishi va ijro jarayonida o'zini to'g'ri tutishi zarur. Sahna harakati, mimika va umumiy ko'rinish ham ijroga o'z ta'sirini ko'rsatadi. Bu jihatlar xonandaning umumiy obrazini shakllantiradi va uning ijrosini yanada ta'sirchan qiladi. Shuningdek, an'anaviy xonandalikda improvizatsiya, ya'ni badihago'ylik muhim o'rin tutadi. Bu xonandaning ijodiy salohiyatini namoyon etuvchi asosiy omillardan biridir. Ayniqsa maqom ijrochiligida improvizatsiya keng qo'llanilib, xonanda ohangni o'zicha bezashi, yangi ohang o'tishlarini yaratishi mumkin. Bu esa ijroni takrorlanmas va o'ziga xos qiladi. Improvizatsiya qilish uchun esa xonanda chuqur bilim va katta tajribaga ega bo'lishi kerak.

An'anaviy xonandalikda ijro usullarini mukammal egallash uchun muntazam mashg'ulotlar muhim ahamiyatga ega. Xonanda doimiy ravishda ovoz ustida ishlashi, yangi asarlarni o'rganishi va o'z ustida izlanishi zarur. Mashg'ulotlar davomida ovoz imkoniyatlari kengayadi, ijro texnikasi

takomillashadi va badiiy ifoda kuchayadi. Shu bilan birga, xonanda o'z ijrosini tahlil qilib borishi, kamchiliklarini aniqlashi va ularni bartaraf etishga intilishi kerak.

Hozirgi davrda an'anaviy xonandalik ijro usullarini saqlash va rivojlantirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Chunki zamonaviy musiqa oqimlari va texnologiyalar ta'sirida milliy ijro uslublari asta-sekin o'zgarib borishi mumkin. Shu bois an'anaviy ijro maktablarini asrab-avaylash, ularni ilmiy asosda o'rganish va yosh avlodga yetkazish muhim vazifadir. Bu borada ta'lim muassasalari, madaniyat markazlari va san'at ustalarining hamkorligi muhim ahamiyat kasb etadi. An'anaviy xonandalik ijrochiligini rivojlantirishda ijodiy yondashuv ham katta ahamiyatga ega. Har bir xonanda o'z uslubini shakllantirishi, ijroga o'ziga xoslik kiritishi zarur. Bu esa san'atning rivojlanishiga xizmat qiladi. Shu bilan birga, milliy an'analarga sodiqlikni saqlash ham muhimdir. Chunki an'anaviylik va yangilik uyg'unligi san'at taraqqiyotining asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Amaliy mashg'ulotlar xonandalik ta'limining ajralmas qismi hisoblanadi. Nafas mashqlari, ovoz diapazonini kengaytirish, talaffuz ustida ishlash, musiqiy eshituvni rivojlantirish kabi mashqlar muntazam bajarilishi zarur. Bu mashqlar orqali xonandaning ovozi mustahkamlanadi, ijro sifati oshadi va sahna madaniyati shakllanadi. Ayniqsa, sahnada chiqish tajribasi xonanda uchun muhim bo'lib, u o'ziga ishonchni oshiradi va ijro mahoratini mustahkamlaydi. Yosh xonandalarni qo'llab-quvvatlash ham an'anaviy xonandalikni rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi. Turli tanlovlar, festivallar va konsertlar ularning mahoratini oshirishga xizmat qiladi. Bu orqali yoshlar o'z iste'dodini namoyon etish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Shuningdek, professional ustozlar bilan ishlash ularning bilim va ko'nikmalarini yanada boyitadi.

An'anaviy xonandalik ijrochiligini rivojlantirish ko'p qirrali va murakkab jarayon bo'lib, u ilmiy-pedagogik yondashuvni talab etadi. Ushbu jarayonda ustoz-shogird an'anasi, zamonaviy ta'lim metodlari va amaliy

mashg'ulotlarning uyg'unligi muhim rol o'ynaydi. Milliy musiqa merosini asrab-avaylash va uni kelajak avlodga yetkazish har bir pedagog va san'atkorning asosiy vazifasidir. Shu bois, xonandalik ta'limini takomillashtirish, yosh iste'dodlarni qo'llab-quvvatlash va ularga zarur sharoitlar yaratish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.O'. Ibrohimov. O'zbek xalq musiqa san'ati. – Toshkent: O'qituvchi, 2001. – 256 b.
- 2.A. Jabborov. Musiqa pedagogikasi asoslari. – Toshkent: Fan, 2010. – 180 b.
- 3.M. Tojiboyev. An'anaviy xonandalik ijrochiligi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2015. – 220 b.
- 4.B. Matyoqubov. Maqom asoslari. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2008. – 304 b.
- 5.N. Hasanov. Musiqa ta'limida zamonaviy metodlar. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018. – 196 b.
- 6.D. Yuldashev. San'at ta'limida innovatsion yondashuvlar. – Toshkent: Tafakkur, 2020. – 210 b.
- 7.O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. Musiqa ta'limi bo'yicha davlat ta'lim standarti. – Toshkent, 2017. – 120 b.
- 8.O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi nashriyoti. Musiqa san'ati ensiklopediyasi. – Toshkent, 2005. – 350 b.
- 9.L. Averina. Formation of key competencies in modern socio-economic conditions. – Scientific Review, 2017. – №6. – B. 71–76.
- 10.D. Murodova. Scientific and theoretical aspects of musical thinking. – Zien Journal of Social Sciences, 2021. – Vol. 1. – B. 196–199.